

Черевко Кирило Олександрович,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.621

НОРМА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ АБОРТУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено історію виникнення та розвитку проблеми абортів, а також особливості кримінальної відповідальності та кваліфікації за незаконне проведення абортів в деяких країнах. Детально проведено аналіз законодавства Української РСР щодо абортів.

Ключові слова: аборт, генезис законодавства, незаконний аборт, кримінальна відповідальність за аборт.

Історія абортів виникла не в сучасній Європі. З древніших часів материнство було під охороною. Ще в стародавньому світі у народів класичної епохи зустрічаємо їх в таких обсягах, які вражають навіть осіб, звиклих до розбещеності суспільства.

Здійснювались аборти і в стародавньому світі, але вони розглядались як чаклунство. Покарання було дуже суворим, оскільки вважалося, що людина в цьому випадку втручається в провидіння Господа.

Закони Хаммурапі встановлювали відповідальність особи, яка заподіяла викидень доньки вільного господина (§ 209: «если человек ударит дочь человека и причинит выкидыш ее плода, то он должен уплатить за ее плод 10 сиклей серебра»), особи, яка залежала (§ 211) й отроковице (§ 213) [7, с.16].

Салічна правда встановлювала: «Если же кто лишит жизни ребенка в утробе матери раньше, чем он получит имя, и это будет доказано, присуждается к уплате 4000 ден., что составляет 100 сол» [5].

Докорінну реформу у вченні про злочинне знищення плоду внесло канонічне право, яке надало принципового значення поняттю зародка і представило як основне положення своєї доктрини: «Homo est, qui est futurus» – «Та людина, що повинна народитися». Через це в постановах того часу знищення плоду розглядається як злочин проти самого зародку, і вважається одним із видів ббивства.

Древні греки вирішували цю проблему дещо інакше. Так, у клятві Гіппократа зазначається: «Я не дам нікому просимого у мене смертельного средства и не покажу пути для подобного замысла; точно так же я не вручу никакой женщине абортивного пессария» У той час, коли Гіппократ був противником того, хто використовує протизаплідні засоби й проводить аборт, у його працях достатньо зазначень про те, що лікарі достатньо знали мистецтво вигнання плоду [8, с. 1].

За законами Риму каралась мати ненародженої дитини, якщо за допомогою знищення плоду досягалась якась злочинна мета.

Так само розглядався цей злочин стародавнім німецьким правом [4, с. 98].

Також, проблема абортів зустрічається і в Київській Русі: «Всяка жена скажаючи в себе отроча душегубица наречется». Так, жінку, яка позбувалася плоду, називали «душегубцею», тобто прирівнювали до вбивці. Досліджуючи шлюбно-сімейне життя в Київській Русі, відзначав, що суворі дисциплінарні покарання церква накладала на тих жінок, які з метою позбавитися вагітності використовували зілля чи зверталися до послуг знахарок – баб-шептух [6, с. 14].

В перших сторіччях свого існування християнство підвергали жінок-християнок довічному церковному покаранню за вчинення абортів. Так, Св. Климент Олександрійський Тертюліан (200–205рр.) зазначав: «Что же касается нас, христиан, то нам убийство строжейше воспрещено. Нам даже воспрещено уничтожать в чреве матери зачатого ею ребенка. Помешать рождению, не значит ли это совершить убийство?» [9, с.14].

Папа Стефан V у 899 році видає едикт, за яким особа, що знищила в матці зародок, визнавалася вбивцею. Це правило з невеликими перервами діяло сім століть – до того періоду, коли одночасно з послабленням усеосіяжної влади церкви відбувається посилення позицій окремих монархів і держав. Під впливом цих процесів у найбільш незалежних від влади Рима європейських країнах відбувається законодавче закріплення покарань за здійснення абортів, що поступово пом'якшуються під впливом епохи Просвітництва в XIII столітті [3, с. 23].

У 1764 р. Чезаре Беккарія у своїй книзі «О преступлениях и наказаниях» зазначав, що при визначенні покарання за аборт слід враховувати тяжке положення, яке спонукає жінку здійснити його. Автор вважає, що боротьба з абортами буде більш ефективною, якщо жінку не карати, а подавати їй матеріальну та моральну допомогу, організувати притулок тощо [10, с. 48].

Еволюція кримінальної відповідальності за штучне переривання вагітності в Росії відбувалась таким чином.

Ще в «Своде законов» 1832 року стаття «О преступном истреблении плода» була побудована так: ч.1 «Кто с ведома и по согласию самой беременной женщины, употребит с ее умыслом какое-либо средство для изгнания плода ее, тот за это подвергается лишению всех прав и подлежит ссылке в отдаленных местах Сибири». Ч. 2 «Сама беременная женщина, которая по собственному произволу или по согласию с другим употребит с умыслом какое-либо средство для изгнания плода своего, подвергается лишению всех прав и подлежит ссылке в отдаленных местах Сибири».

У ст. 341 даного документу були перераховані види спорідненого вбивства, одним з яких було зазначене вбивство дитини в утробі матері, а у ст. 343 вказувалось, що до особливих (кваліфікованих) видів вбивства необхідно відносити навмисне умертвіння і вигнання плоду з утробы матері.

«Положення про покарання Російської імперії» 1845 р. в корені

відрізнялось від Зводу Законів, але питання стосовно знищення плоду знайшли своє відображення в розділі злочинів проти життя (ст.ст. 1461, 1462, 1463). Даний злочин визначався як протизаконне, свідоме та вольове умертвіння плоду, який знаходився ще в утробі матері.

Статті 1461–1463, які визначали покарання за видалення плоду, відносилися до глави про смертовбивство. Згідно ст. 1461, якщо аборт проводився без згоди жінки, абортмакер позбавлявся всіх прав, стану й посилався на каторжні роботи на заводах терміном від 4 до 6 років; якщо жінці при цьому заподіювалося тяжке ушкодження – каторгою від 6 до 10 років; а у випадку смерті жінки – каторгою від 8 до 10 років. Особа, що видалила плід за згодою жінки (ст. 1462), каралася виправними арештантськими відділеннями від 5 до 6 років; сама ж жінка – ув'язненням від 4 до 5 років із позбавленням усіх особливих прав. Таким чином, вагітна потрапляла в коло суб'єктів злочину. Покарання, передбачені статтями 1461–1462, характеризувалися одним ступенем суворості, незалежно від того, хто виступав суб'єктом злочину – лікар, сповитуха, акушер чи аптекар, раніше викриті у такому ж злочині. Треба зазначити, що в порівнянні з окремими чинними західноєвропейськими законодавствами, санкції за здійснення абортів відрізнялися прогресивністю – було відсутнє довічне ув'язнення й страта; каралося тільки умисне й протизаконне умертвіння плоду. Якщо лікар здійснював аборт через показники з боку здоров'я матері, то він відповідальності не підлягав.

У Кримінальному Укладенні Російської імперії 1903 р. покарання, передбачені за проведення абортів (ст.ст. 465, 466), значно пом'якшилися. Так, винний в умертвінні плоду карався ув'язненням у виправному будинку: умертвіння плоду без згоди жінки каралося каторгою на термін не більше 8 років; мати, винна в умертвінні свого плоду, каралася ув'язненням у виправному будинку на термін не більше 3 років. Якщо умертвіння плоду проводилося лікарем або сповитухою, то від суду вимагалось перешкодити практиці винного на термін від 1 року до 5 років і опублікувати вирок.

Перше радянське законодавство, що регулювало штучне переривання вагітності, виходило з ідеї некараності абортів. У Постанові Наркомюста РРСФР від 18 листопада 1920 року «Про охорону здоров'я жінок» аборт визначався некараним, якщо він здійснювався лікарем, у медичній установі і безкоштовно.

4 липня 1921 р. Нарком охорони здоров'я і Наркомюст УРСР приймають аналогічну постанову під заголовком «Про охорону здоров'я жінок», в якій зазначалось: «Радянська влада ставить своїм невідкладним завданням боротьбу з абортами, що калічать жінку йносять шкоду трудовій державі, для якої єдиною цінністю є робоча сила».

У 1922 році відповідальність за проведення абортів вводиться в Кримінальний кодекс УРСР, де диспозиція ст. 164 за своєю суттю повторює Постанову 1921 р., однак значно пом'якшуються санкції –

позбавлення волі чи примусові роботи терміном до одного року – при здійсненні злочину без обтяжливих обставин, а при наявності таких (вчинення абортів у вигляді промислу чи без згоди матері, або якщо наслідком є її смерть) – позбавлення волі на термін до п'яти років.

Нарком охорони здоров'я УРСР 30 січня 1926 р. прийняв циркуляр, в якому наказав ліквідувати одні комісії (абортні), передавши їхні функції іншим (Охмладам), а також Раді соціальної допомоги – усунути всі формальності, що стосуються абортів, а головне – дозволити проведення абортів за соціальними показниками до трьох місяців вагітності. Цей нормативний акт визнавався першим у світі документом, що дозволяв проведення абортів за соціальними показниками [3, с.24].

27 липня 1936 р. Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів СРСР прийняли Постанову «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясел і дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлучення» [2, с.7].

У Постанові виділили три окремі склади злочину: а) відповідальність осіб за здійснення жінці абортів; б) відповідальність вагітної за здійснення нею абортів й самоабортів; в) відповідальність осіб, що примушують жінку до проведення абортів. Прийняття цієї Постанови свідчить про турботу про здоров'я жінки з одного боку, а з іншого боку, вагітна жінка стає не тільки потерпілою, а й суб'єктом даного злочину.

Згідно даної Постанови в КК УРСР з'являється нова редакція ст. 143 КК. Але прийняття Постанови спричинило певні негативні наслідки, які виявлялися у збільшенні кількості кримінальних абортів більш ніж у 10 разів і завданні значної шкоди здоров'ю жінки: при кримінальному аборті вона має більше шансів одержати ускладнення, ніж при проведеному в умовах лікувальної установи.

Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 5 серпня 1954 року була скасована кримінальна відповідальність вагітних жінок за переривання вагітності. Вагітній жінці надавалось право самостійно вирішувати питання про материнство.

23 листопада 1955 року Президією Верховної Ради СРСР було видано Наказ «Про відміну заборони абортів». Згідно цього Наказу відповідальність за аборт була встановлена лише у таких випадках : а) проведення абортів не в лікарні чи інших лікувальних установах; б) проведення абортів в антисанітарних умовах або особами, які не мають спеціальної медичної освіти [2, с.8].

КК УРСР 1960 р. вже традиційно ст. 109 передбачав кримінальну відповідальність за незаконне проведення абортів лікарем і особою, яка не має спеціальної медичної освіти. Обтяжуючими відповідальність обставинами було вчинення незаконного прове-

дення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я або смерть потерпілої.

31 грудня 1987 року Міністерство охорони здоров'я СРСР затвердило «Інструкцію про порядок провадження операції штучного переривання вагітності за немедичними показаннями».

Зміна соціально-економічних умов життя населення, що відбулася після 1992 р., негативним чином вплинула на ставлення жінок до факту штучного переривання вагітності (хоча продовжували діяти норми старого радянського кримінального законодавства). Сформоване положення призвело до багаторазового збільшення кількості абортів, у тому числі кримінальних; у цей же час різко зростає латентність незаконного переривання вагітності. Усе це в сукупності з іншими негативними обставинами сприяло катастрофічному падінню чисельності нації, збільшенню числа безплідних жінок і бездітних родин [3, с.25].

Щодо питання кримінальної відповідальності за проведення незаконного штучного переривання вагітності в законодавстві зарубіжних країн слід відмітити, що в європейських державах виділяють чотири типи законів про аборти:

1) найбільш ліберальне законодавство – вирішує питання «за бажанням» (невелика група країн);

2) доволі вільні закони – дозволяють аборт за численними медичними і соціальними показаннями (в шести країнах: Англія, Угорщина, Ісландія, Кіпр, Люксембург, Фінляндія);

3) доволі суворі закони – дозволяють аборт лише при деяких обставинах: загрози фізичному чи психічному здоров'ю жінки, дефектах плоду, згвалтуванні та інцесті. (в Іспанії, Португалії, Польщі і Швейцарії);

4) дуже суворі закони – які або взагалі забороняють аборти, або дозволяють їх у виключних випадках, коли вагітність представляє безпосередню загрозу життю жінки (в Північній Ірландії, донедавна – на Мальті).

Кожен рік в світі проводять від 36 до 53 млн. абортів, тобто проводять штучне переривання вагітності. Дослідження свідчать, що в деяких країнах (як, наприклад, США, Росії, Україні, Данії) аборти зробили до 2/3 жінок [1].

Першою державою світу, яка узаконила переривання вагітності, став в 1920 році Радянський Союз. Демократичні країни почали впроваджувати схожі закони через багато років після II світової війни: США – у 1973 році, Німеччина – у 1975-му, Італія – з 1981-го.

Проаналізувавши деякі аспекти виникнення та розвитку відповідальності за незаконне штучне переривання вагітності, можна зробити певні висновки: по-перше, проблеми караності абортів мають глибокі історичні корені. По-друге, на різних етапах розвитку суспільства вони вирішувались по-різному, але в переважній більшості випадків суб'єктом кримінальної відповідальності поруч з особою, яка проводила операцію штучного переривання вагітності, виступала жінка, яка без поважних причин погоджувалась на проведення абортів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Искусственное прерывание беременности (аборт). Классический аборт, мини-аборт и гормональный аборт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://beremenna-ya.narod.ru/prerivanie.beremennosti.html>.
2. Лаврентьева Т. А. Ответственность за незаконное производство аборта по советскому уголовному праву : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Т. А. Лаврентьева. – Саратов, 1974. – 20 с.
3. Лапко Г. К. Историко–правовий аналіз кримінальної відповідальності за незаконне проведення абортів / Г. К. Лапко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2004. – № 212. – С. 22–26.
4. Омельченко І. К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / І. К. Омельченко, О. В. Сорокін, В. В. Череватий. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 136 с.
5. Салическая правда [Электронный ресурс] / Московский Государственный университет, Исторический факультет. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/EText/salic.htm>
6. Павленко І. В. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Павленко Ірина Володимирівна. – К., 2013. – 210 с.
7. Фабрице Г. Учение об изгнании плода и детоубийстве / Фабрице Г. – СПб., 1906.
8. Попов В. Л. Судебная медицина / Попов В. Л., Гурочкин Ю. Д. – М., 1999, – 297 с.
9. Гарнет М. Детоубийство. Социологическое и сравнительно-юридическое исследование / Гарнет М. – М., 1911.
10. Беккария Ч. О преступлениях и наказаниях / Пер. М. В. Мишина. – М., 1978.

В статье проведено исследование истории возникновения и развития проблемы абортов, а также особенности уголовной ответственности и квалификации за незаконное проведение аборта в некоторых странах. Детально проведен анализ законодательства Украинской ССР относительно абортов.

Ключевые слова: аборт, незаконный аборт, генезис законодательства, уголовная ответственность за аборт.

The article a study of the history and development of the abortion issue, and especially the criminal responsibility and qualifications for illegal abortion in some countries. Conducted a detailed analysis of the law on abortion Ukrainian SSR.

Key words: abortion, illegal abortion, the genesis of the law, criminal liability for abortion.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2013
